Kanttekening

Felix qui potuit rerum cognoscere causas (over samenhang in het verbintenissenrecht)

Inaugurele rede gehouden in het auditorium Zeger Van Hee van de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de KU Leuven op dinsdag 11 januari 2011 om 16 uur ter gelegenheid van de aanstelling als docent verbintenissenrecht

Inleiding

1. *Felix qui potuit rerum cognoscere causas*. Gelukkig hij die de samenhang der dingen heeft leren inzien. Wie dacht dat ik met deze titel mijn politieke voorkeur prijsgeef of een regeringsverklaring inluid, vergist zich. Dit citaat komt uit een gedicht van Vergilius en geeft alleen maar, zoals het een goede titel past, het thema prijs van mijn inaugurele rede en mijn actuele wetenschappelijke passie: samenhang. Wat is samenhang? Algemene woordenboeken verwijzen naar een onderling verband, een connexiteit, een link, een relatie, een schakel, een draad, een nexus... Wat is samenhang voor het recht? Het *De Valks Juridisch Woordenboek* geeft twee definities en beide definities zijn procesrechtelijk. In het gerechtelijk privaatrecht is samenhang de onderlinge verwantschap van verschillende rechtszaken, wat wenselijk maakt ze samen te behandelen en te berechten. Een tweede definitie komt uit het strafprocesrecht: samenhang is het verband tussen twee of meer strafvorderingen waardoor de goede rechtsbedeling vereist dat deze strafvorderingen door dezelfde rechter gelijktijdig behandeld en gevonnist worden (E. Dirix, B. Tilleman en P. Van Orshoven (red.), *De Valks Juridisch Woordenboek*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 306).

U weet evenwel allemaal dat ik aan deze faculteit niet ben aangesteld in het domein van het gerechtelijk privaatrecht en al zeker niet van het strafprocesrecht maar wel in het domein van het verbintenissenrecht. Ik zal het bijgevolg hebben over een derde vorm van samenhang in het verbintenissenrecht: samenhangende contracten. Dat er geen derde definitie volgt in het *De Valks Juridisch Woordenboek*, illustreert dat ik met u nieuwe paden zal bewandelen. Ik zal eerst de probleemstelling van samenhangende contracten schetsen aan de hand van drie voorbeelden. Vervolgens geef ik u de actuele stand van zaken: in hoeverre geniet het fenomeen van samenhangende contracten al erkenning? Deze denkoefening zal vooral uitwijzen dat de vraag niet eenvormig beantwoord wordt. Tot slot zal ik naar de toekomst kijken, het *quo vadis*.

I. Probleemstelling

2. Ik schets u het probleem van samenhangende contracten aan de hand van drie voorbeelden. Het eerste voorbeeld betreft een persoon die zich als kapper van een bekende kappersketen wil vestigen. Hij sluit drie afzonderlijke contracten: een franchisingcontract met de kappersketen, een investeringskrediet met een bank en een koopcontract met een leverancier van kappersproducten. De zaak is verlieslatend en wanneer de kapper een advocaat raadpleegt, blijkt dat het franchisingcontract vernietigbaar is omdat de wet op de precontractuele informatieplichten niet is nageleefd. Deze wet verplicht een franchisegever om de kandidaat-franchisenemer een maand vóór het sluiten van het contract de nodige documenten te bezorgen en een bedenktermijn te geven. Omdat dit niet gebeurd is, wordt het franchisingcontract nietig verklaard. Wat is evenwel het lot van de twee andere contracten: het investeringskrediet en de aankoop van kappersproducten?

Het tweede voorbeeld betreft de aankoop van een televisie in een supermarkt, gefinancierd door een consumentenkrediet gesloten met de vaste partner-kredietverlener van de supermarkt. Na een half jaar vertoont de televisie een constructiefout en wordt de koop ontbonden. Wat is het lot van het consumentenkrediet?

Het laatste voorbeeld betreft de huur van een verdieping van een gebouw om een handelsactiviteit uit te oefenen. Na een jaar wordt de ruimte te klein en sluit de ondernemer een tweede huurcontract voor de tweede verdieping. Nog een jaar later sluit hij een derde contract voor de derde verdieping. Op het ogenblik dat de ondernemer het eerste contract kan opzeggen, wil hij zijn handelszaak verhuizen naar een andere locatie. Kan de ondernemer ook de andere twee huurcontracten op dat tijdstip opzeggen? Het spreekt voor zich dat het geen enkel economisch nut heeft om na opzegging van de eerste verdieping, de tweede en derde verdieping te behouden. *Quid?*

3. U hebt het door. Er is sprake van samenhangende contracten wanneer men afzonderlijke contracten sluit die niettemin onderling een band vertonen (I. Samoy, «Nietigheid van een samenhangende overeenkomst: is er ruimte voor een sneeuwbaleffect?», *TPR* 2008, 557). Er rijzen twee grote vragen. Kan de samenhang tussen contracten aanleiding geven tot contractuele aansprakelijkheid tussen personen die niet rechtstreeks elkaars contractpartij zijn? Op deze vraag ga ik niet dieper in (zie daarover: I. Claeys, *Samenhangende overeenkomsten en aansprakelijkheid. De quasi-immuniteit van de uitvoeringsagent herbekeken*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 713 p.). Kan de uitdoving van de verbintenissen van contract 1 een grond zijn tot uitdoving van de verbintenissen van contract 2? Is er enige lotsverbondenheid? Die vraag gaan we samen bekijken.

II. Stand van zaken

4. Geniet het fenomeen van samenhangende contracten al erkenning in het recht? In België is de voornaamste bron van verbintenissenrecht nog altijd

this jurisquare copy is licenced to KU Leuven - Faculteit Rechten - Bibliotheek

het oude Burgerlijk Wetboek van 1804. Dit is in de context van een veel minder complexe maatschappij opgesteld met een uniek contract tussen twee partijen voor ogen. De initiële basisbeginselen van het contractenrecht ademen individualisme uit. Denk aan art. 1134 BW: alle contracten die wettig zijn aangegaan strekken degenen die deze hebben aangegaan tot wet. Zij kunnen niet herroepen worden dan met hun wederzijdse toestemming of op de gronden door de wet erkend. Denk aan art. 1165 BW: contracten brengen alleen gevolgen teweeg tussen de contracterende partijen. Kortom, afzonderlijke contracten moeten afzonderlijk benaderd worden.

Deze basisbeginselen zijn evenwel geëvolueerd (S. Stijns, *Leerboek Verbintenissenrecht I,* Brugge, die Keure, 2005, 212; S. Stijns en E. Swaenepoel, «De evolutie van de basisbeginselen in het contractenrecht, geïllustreerd aan de hand van het contractueel evenwicht» in I. Samoy (red.), *De evolutie van de basisbeginselen van het contractenrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 1 e.v.; P. Wéry, *Droit des obligations, I, Théorie générale du contrat*, Brussel, Larcier, 2010, 64). Volgens een moderne lezing van diezelfde artikelen worden de wilsautonomie en de contractvrijheid gecorrigeerd door de beginselen van redelijkheid en billijkheid en het rechtmatig vertrouwen. Het is niet ondenkbaar dat de eis tot nakoming van het ene contract, niettegenstaande de beëindiging van een samenhangend contract, in concrete omstandigheden strijdt met het beginsel van redelijkheid en billijkheid (I. Samoy, *o.c.*, *TPR* 2008, 592). Daarnaast geldt naast de relativiteit van de inhoud van het contract *anno* 2011 ook de tegenwerpelijkheid van het bestaan van het contract. Derden moeten de gevolgen die bv. de beëindiging van een samenhangend contract tussen de partijen heeft, erkennen en mogen zich erop beroepen om een verweer of een eis te staven.

Het Belgische verbintenissenrecht is ook meer en meer vervat in bijzondere wetten. De opvallendste erkenningen van het fenomeen van samenhangende contracten vinden we in het consumentenrecht. Zo bepaalt art. 24 Wet Consumentenkrediet: wanneer de consument, met het oog op de aankoop van een goed, een kredietcontract sluit met een andere persoon dan de verkoper, dan kan hij tegen de kredietgever de verweermiddelen inroepen die hij kan inroepen tegen de verkoper. De voorwaarde is wel dat er tussen de kredietgever en de verkoper een raamcontract bestaat, op grond waarvan uitsluitend door de kredietgever aan klanten van die verkoper krediet beschikbaar wordt gesteld. Dit is de casus van de televisie. Er is een koop en een consumentenkrediet. Als deze kaderen binnen een voorafgaand raamcontract tussen de verkoper en de kredietverlener, dan is er lotsverbondenheid en dan kan de ontbinding van de koop worden ingeroepen in de relatie met de kredietverlener.

5. In Nederland, dat sinds 1992 een nieuw en dus modern Burgerlijk Wetboek heeft, bepaalt art. 6:229: een contract dat de strekking heeft voort te bouwen op een reeds tussen de partijen bestaande rechtsverhouding, is vernietigbaar indien deze rechtsverhouding ontbreekt. Deze bepaling is initieel bedoeld voor de combinatie van een hoofd- en een bijkomend contract, m.a.w. contracten waartussen er een band van accessoriteit of eenzijdige afhankelijkheid bestaat. Denk bijvoorbeeld aan de combinatie van een hoofdschuld en een borg: als de hoofdschuld uitdooft, dan eindigt ook de borgstelling. Het bijkomend contract vindt immers zijn bestaansreden, zijn nut of zijn oorzaak in het hoofdcontract. Door het *accessorium sequitur principale*-principe eindigt het bijkomend contract als het hoofdcontract uitdooft (C. Asser en A.S. Hartkamp, *Verbintenissenrecht, II, Algemene leer der overeenkomsten*, Deventer, Tjeenk Willink, 2005, 238).

Het valt op dat aan deze Nederlandse bepaling een veel ruimer toepassingsgebied wordt toegemeten. Men past dit principe ook toe op contracten die een tussen de partijen bestaand contract wijzigen, opheffen of aanvullen. De uitbreiding naar samenhangende contracten lijkt dan ook niet ver weg (J.B.M. Vranken, «Overeenkomst en derden na tien jaar nieuw BW: een kritische evaluatie», *WPNR* 2002, 39-47). Sinds 1998 duiken in de rechtspraak van de Hoge Raad voorbeelden op waarin men argumenteert dat er een lotsverbondenheid moet zijn tussen samenhangende contracten wanneer zij een *onlosmakelijk geheel* vormen (HR 23 januari 1998, *NJ* 1999, p. 474, nr. 97, noot J. Vranken; HR 14 januari 2000, *NJ* 2000, 307, noot J. Vranken). We herkennen hierin het criterium van ondeelbaarheid dat ook het Belgische recht niet vreemd is. Wij passen het toe op een verbintenis met pluraliteit van subjecten (naast hoofdelijkheid en *in solidum*-gehoudenheid) en bv. bij de beantwoording van de vraag of een contract gedeeltelijk nietig verklaard of ontbonden kan worden. Er is sprake van ondeelbaarheid wanneer iets niet vatbaar is voor verdeling en dus een onlosmakelijk geheel vormt, m.a.w. wanneer de uitvoering van een afzonderlijk deel geen nut of geen oorzaak heeft (S. Stijns, *Leerboek Verbintenissenrecht II,* Brugge, die Keure, 2009, 32; W. van Gerven en S. Covemaeker, *Verbintenissenrecht*, Leuven, Acco, 2006, 544).

In Frankrijk is, zoals in België, nog steeds de oude *Code Napoléon* van kracht. Frankrijk heeft evenwel een belangrijk hervormingsproject opgezet met als doel Frankrijk een modern Burgerlijk Wetboek te bezorgen. In het voorontwerp van contractenrecht geniet het concept samenhangende contracten expliciete erkenning. Ontwerpbepaling 1172-3 bepaalt: als de uitvoering van afzonderlijke contracten noodzakelijk is voor de realisatie van een gezamenlijk project, zullen bij nietigheid van het ene contract de partijen aan het samenhangende contract zich kunnen beroepen op het verval. De term verval wijst op het verdwijnen van het voorwerp of de oorzaak van het samenhangende contract. Eigenlijk bevestigt dit voorontwerp een principe dat we ook in de Franse cassatierechtspraak aantreffen, zij het niet altijd even eenduidig gemotiveerd (Cass.fr. 1 oktober 1996, *D.* 1997, *somm. Comm.* 171; Cass.fr. 1 juli 1997, *Bull.civ.*, I, 150; Cass.fr. 5 februari 2000, *Bull.civ.*,IV, p. 23). Men past zowel het criterium van ondeelbaarheid toe als verval door het wegvallen van de oorzaak (zie voor een uitgebreide bespreking: S. Pellé, *La notion d'interdépendance contractuelle, Contribution à l'étude des ensembles de contrats*, Parijs, Dalloz, 2007, 572 p.;

this jurisquare copy is licenced to KU Leuven - Faculteit Rechten - Bibliotheek

E. Savaux, «La vie discrète des groupes de contrats» in R.J.B. Schutgens en E.C. Coppens (red.), *Les Groupes dans le Droit*, Nijmegen, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 2007, 105-123; B. Teyssié, *Les groupes de contrats*, Parijs, L.G.D.J., 1975, 328 p.).

6. Als we tot slot kijken naar het recentste Europese initiatief tot eenmaking van het privaatrecht, de *Draft Common Frame of Reference*, dan treffen we ook daar één verwijzing aan naar samenhangende contracten. In het hoofdstuk over het herroepingsrecht is art. 5:106 gewijd aan «*Linked contracts*». Het gaat opnieuw over de combinatie van een koop- en een kredietcontract. De lotsverbondenheid bestaat erin dat wanneer voor het ene contract het herroepingsrecht wordt uitgeoefend, dit ook geldt voor het samenhangende contract. Er is samenhang tussen het koop- en het kredietcontract, wanneer de verkoper zelf als kredietverlener optreedt, wanneer de kredietverlener een derde is maar niettemin de diensten van de verkoper gebruikt om het kredietcontract te sluiten, wanneer in het kredietcontract expliciet verwezen wordt naar het aangekochte goed of wanneer er een soortgelijke economische band is. Ook hier geldt bijgevolg een beperkte lotsverbondenheid tussen een koop- en een kredietcontract.

7. Dit is een niet-exhaustieve lijst van erkenningen van het fenomeen samenhangende contracten. We stellen vast dat alle onderzochte rechtsstelsels succesvolle manieren bieden om een lotsverbondenheid te creëren tussen bepaalde samenhangende contracten. Het toepassingsgebied, de gehanteerde criteria en de gevolgen zijn evenwel niet eenvormig. Niettemin ontwaar ik één gemeenschappelijke idee. Er ontstaat namelijk lotsverbondenheid tussen samenhangende contracten wanneer de verbintenissen uit contract 1 hun bestaansreden, hun nut en dus eigenlijk hun objectieve oorzaak vinden in contract 2, wanneer de verbintenissen uit contract 1 worden aangegaan omwille van die uit contract 2, het voorwerp van de ene vormt de oorzaak van de andere, *quid pro quo*, *do ut des*... *Eureka*! Een wetenschapper moet verder kijken dan zijn of haar neus lang is. Dat fenomeen kennen we in ons recht. Dat is wederkerigheid tussen verbintenissen, inderdaad ook wel samenhang genoemd.

8. Art. 1102 BW bepaalt dat een contract wederkerig is, wanneer de contractanten zich over en weer jegens elkaar verbinden. Binnen een wederkerig contract is er samenhang tussen de verbintenissen in die zin dat het voorwerp van de ene verbintenis de oorzaak vormt van de andere verbintenis, *quid pro quo*. De koper betaalt de koopprijs omdat de verkoper een goed levert. De huurder betaalt de huurprijs omdat de verhuurder het genot van zijn huis verschaft. Die wederkerigheid is hetzij objectief, wanneer ze voortvloeit uit de aard of de structuur van de rechtsverhouding, hetzij subjectief, wanneer de wederkerigheid gewild is door de partijen (bv. via ondeelbaarheidsclausules) (L. Cornelis, *Algemene theorie van de verbintenis*, Antwerpen, Intersentia, 2000, 181). Finaal duidt de wederkerigheid op een economisch evenwicht bij pluraliteit van verbintenissen.

Uit die wederkerigheid vloeien verschillende gevolgen voort: 1) indien de ene verbintenis niet kan worden uitgevoerd door overmacht, dan vervalt de wederkerige verbintenis op grond van de risicoleer; 2) indien de ene verbintenis door een wanprestatie niet wordt nagekomen, dan kan de wederpartij als voorlopige oplossing de wederkerige verbintenis schorsen op basis van de *exceptio non adimpleti contractus* en als definitieve oplossing de ontbinding van de overeenkomst vragen; 3) indien de ene verbintenis niet kan worden uitgevoerd omdat haar voorwerp verdwijnt (anders dan door overmacht of door wanprestatie), dan vervalt de overeenkomst wegens het verdwijnen van het voorwerp of, preciezer, dan vervalt de ene verbintenis door het wegvallen van haar voorwerp en de wederkerige verbintenis door het verdwijnen van haar oorzaak (S. Stijns, *Leerboek verbintenissenrecht I*, 24; W. van Gerven en S. Covemaeker, *o.c.*, 60; P. Wéry, *o.c.*, 70).

9. Dit zijn verworven principes die het Burgerlijk Wetboek van 1804 heeft uitgewerkt voor een situatie van pluraliteit van verbintenissen binnen één uniek contract met twee partijen, met een eenvoudig bilateraal contractenrecht voor ogen. Deze principes stellen de rechter in staat om in te grijpen wanneer het economisch evenwicht tussen wederkerige verbintenissen verstoord is. Waarom zouden deze principes *anno* 2011, met een complex multilateraal contractenrecht voor ogen, niet naar analogie kunnen worden toegepast op een situatie van pluraliteit van verbintenissen bij samenhangende contracten? Daartoe zijn twee extrapolaties nodig: een extrapolatie van wederkerigheid tussen verbintenissen binnen één uniek contract naar wederkerigheid tussen verbintenissen van samenhangende contracten, en een extrapolatie van wederkerigheid tussen twee partijen naar wederkerigheid tussen drie of meer partijen.

De eerste extrapolatie is al aanwezig in het recht. In alle onderzochte rechtsstelsels is het bijvoorbeeld mogelijk om een beroep te doen op de *exceptio non adimpleti contractus* bij niet-nakoming van een verbintenis uit een samenhangend contract. In een Belgisch cassatiearrest betrof het een alleenverkoopconcessie en een merkoverdracht. Omdat tussen de verbintenissen van beide contracten een wederkerige band bestond, mocht de verbintenis uit de merkoverdracht geschorst worden wegens niet-nakoming van de verbintenis uit de alleenverkoopconcessie (Cass. 8 september 1995, *Arr.Cass.* 1995, 759, *Pas.* 1995, I, 785). Ons recht erkent bijgevolg al de mogelijkheid van wederkerigheid tussen verbintenissen uit afzonderlijke contracten.

Ook de tweede extrapolatie lijkt mogelijk. Uiteraard associëren wij wederkerigheid vanuit ons bilateraal denken met twee partijen. We moeten evenwel durven springen. Ook trilaterale of multilaterale wederkerigheid is niet ondenkbaar. Binnen één meerpartijencontract wordt al aangegeven dat de wederkerigheid zich kan uitstrekken tussen drie partijen: A verbindt zich ten opzichte van B omdat B zich verbindt ten opzichte van C en C zich verbindt ten opzichte van A (E. Dirix, «De meerpartijenovereenkomst», *TPR* 1983, 769). De wiskundigen zullen hierin transitiviteit herkennen. Als B zijn verbintenis ten opzichte van C niet uitvoert, dan kan A

this jurisquare copy is licenced to KU Leuven - Faculteit Rechten - Bibliotheek

de ontbinding vragen. Een Duitse auteur heeft dit fenomeen al onderkend in de context van samenhangende contracten en vat het heel treffend samen als een uitbreiding van *do ut des* naar *do, ut des ut det* (P.W. Heermann, *Geld und Geldgeschäfte*, Tübingen, Mohr, 2003, 435).

III. Quo vadis?

10. Wat betekent dit alles voor de initiële vraag: kan de beëindiging van één contract een grond zijn tot beëindiging van het samenhangende contract? Is er enige lotsverbondenheid? Het antwoord is dat er lotsverbondenheid kan bestaan in geval van *onderlinge afhankelijkheid* van de verbintenissen van de afzonderlijke contracten. Ten eerste kan er sprake zijn van *eenzijdige* afhankelijkheid. Dit is de situatie van hoofd- en bijkomende contracten. Ten tweede kan er sprake zijn van *wederzijdse* afhankelijkheid of *wederkerigheid*. Er is sprake van wederkerigheid tussen de verbintenissen van samenhangende contracten, wanneer een verbintenis van contract 1 de bestaansreden, het nut of de objectieve oorzaak vormt van een verbintenis van contract 2. Er is als het ware een oorzakelijk verband tussen de beide of een economisch evenwicht.

11. Deze wederkerigheid kan objectief zijn, wanneer ze voortvloeit uit de aard of de structuur van de rechtsverhoudingen. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer de samenhangende contracten tussen dezelfde partijen zijn gesloten of voorafgegaan zijn door een raamcontract. Denk aan de oplossing in de Wet Consumentenkrediet die een oorzakelijke band erkent tussen een koop en een consumentenkrediet, op voorwaarde dat er tussen de kredietgever en de verkoper een raamcontract bestaat. Denk ook aan het franchisingcontract, waar het investeringskrediet en de aankoop van kappersproducten contracten zijn ter uitvoering van de franchisingovereenkomst en waar die structuur wijst op een objectieve wederkerigheid.

Deze wederkerigheid kan daarnaast ook subjectief zijn, wanneer de partijen een lotsverbondenheid hebben gewild. Dit kan bijvoorbeeld worden afgeleid uit clausules in contract 1 die een band van wederkerigheid creëren met contract 2 en bv. bepalen dat contract 1 zal kunnen worden ontbonden bij wanprestatie in het raam van contract 2.

12. Uit die wederkerigheid vloeien dezelfde gevolgen voort: toepassing van de risicoleer bij overmacht; toepassing van de leer van de *exceptio non adimpleti contractus* en de ontbinding bij wanprestatie en toepassing van de leer van het verval wegens verdwijnen van het voorwerp en de oorzaak. Alleen tillen we die gevolgen over de grenzen van één unieke overeenkomst heen. Finaal worden ook hier via deze regeling *tools* aangereikt aan de rechter om bij verstoring van het formeel economisch evenwicht tussen samenhangende contracten, in te grijpen. Vormt de grotere rol die toekomt aan de rechter bij het bewaken van het economisch evenwicht van contracten niet het kenmerk en het doel van het moderne verbintenissenrecht?

13. Deze wederkerigheid zal uiteraard niet voor alle samenhangende contracten kunnen worden vastgesteld. Zo valt het derde voorbeeld van de drie handelshuurcontracten voorlopig nog uit de boot. Daarvoor rest enkel de laatste strohalm van het beginsel van redelijkheid en billijkheid. Ook de plicht tot uitvoering te goeder trouw van contracten kan immers over de grenzen van een uniek contract worden getild. Wat de redelijkheid en de billijkheid in het ene contract van de partijen verlangt, kan mee worden gekleurd door samenhangende contracten.

Besluit

14. De aandachtige toehoorder zal hebben opgemerkt dat ik de figuur van het verval wil doen herrijzen uit de doden, maar dan wel wegens het wegvallen van de *objectieve* oorzaak en nota bene voor *wederkerige* rechtsverhoudingen. Ik heb nog niet gesproken over de mogelijkheid dat de beëindiging van contract 1 leidt tot een afwezigheid van oorzaak bij de totstandkoming van contract 2 en dus tot nietigheid, noch over de mogelijkheid om een band te creëren tussen samenhangende contracten via voorwaarden en wat het verschil is tussen een ontbindende voorwaarde en het verval wegens het verdwijnen van de oorzaak.

15. De tijd is evenwel op en dus is het moment gekomen om te besluiten. Welke bijkomende definitie van samenhang moet het *De Valks Juridisch Woordenboek* bij zijn volgende editie opnemen? Samenhang (in het verbintenissenrecht), *connexité* of wederkerigheid wijst in geval van pluraliteit van verbintenissen op een oorzakelijk verband tussen de verbintenissen in die zin dat het voorwerp van de ene de objectieve oorzaak vormt van de andere. Objectieve wederkerigheid vloeit voort uit de aard of de structuur van de rechtsverhouding, subjectieve wederkerigheid uit de wil van de partijen. Om het nieuwe fenomeen van samenhangende contracten te integreren in het verbintenissenrecht, hebben we dus geen revolutie nodig, maar een evolutie. De oplossing schuilt in het aangepaste spreekwoord: nieuwe wijn in oude zakken. Ik heb gezegd.

Prof. dr. Ilse Samoy

this jurisquare copy is licenced to KU Leuven - Faculteit Rechten - Bibliotheek